

DÜMMERTH DEZSŐ

A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635)

A történeti irodalom bibliográfiája egyetlen dolgozatot sem tart nyilván, mely a *budapesti Egyetemi Könyvtár* alapításának kérdésével foglalkoznék. Pedig e könyvtár sokkal régebb, mint a többi, legfeljebb a XIX. század elejére visszavezethető hazai nyilvános könyvtár, régebb tulajdon nevével is. Az *Egyetemi Könyvtár (Bibliotheca Universitatis)* elnevezés csak 1774-ben született, amikor MÁRIA TERÉZIA királynő az állam részére vette át a feloszlott jezsuita kollégium könyvtárát.

Az újabb irodalom tartózkodását talán ez a jezsuita múlt is okozza: a jelen érdeklődés nem szívesen fordul a jezsuiták felé, akik a HABSBERG királyoknak és a bécsi kormánynak leghűségesebb támaszai voltak. Akik a magyar nép hősi szabadságharcait egyszerűen „rebelliónak” — lázadásnak tekintették, s akik még a magyargyűlölő, és véres eszközökkel elnyomó I. LIPÓT királyt is jámbor és kegyes uralkodónak festették a történetírásban.

Mikor azonban a könyvtár alapjait kutatjuk, a jezsuitákat nem politikai magatartásuk, hanem szervezetük szempontjából tekintjük és értékeljük, amellyel az ország művelődését — iskoláik révén — jórészt kezükben tartották. Bár politikai magatartásuk távol áll tőlünk, iskolaszervezésük tagadhatatlan ügyessége alkalmat adott arra, hogy olyan intézménynek vessék meg az alapját, mely azután őket magukat is túlélte.

Ez az intézmény, amely könyvanyagát tekintve, az országnak ma legnagyobb és legegységesebb tudományos gyűjtőhelye, hazai tekintélyét tekintve a jezsuita rend megszűnése után, a felvilágosodás évtizedeiben kapta, mint egyetlen nyilvános könyvtár, mint az egyetem tanárainak tudományos munkahelye. Könyvtárőri állásai a történettudomány művelését szolgáló egyetemi katedrákkal voltak összekötve. Érthető, hogy azok az írások, amelyek eddig a könyvtár múltját ismertették, nem mentek messzebbre a felvilágosodás idejéig.

Jelen sorainknak az a célja, hogy tisztázza azokat az alapokat, amelyekre az ország legrégebb nyilvános könyvtára épült. Hiszen az alapok tisztázása mindig a jelen nagyobb megértését segíti elő.

1. Az irodalom és a források

A közvélemény általában eddig úgy tudta, hogy az Egyetemi Könyvtárt PÁZMÁNY Péter esztergomi érsek alapította az egyetemmel együtt 1635-ben, Nagyszombatban. (Ma Trnava, Csehszlovákia.) Az egyetem történetével foglalkozó irodalom azonban alig szentel figyelmet a könyvtárnak. PAULER Tivadar

az egyetlen, aki mégis gondol rá, keletkezését tekintve azonban ő is meglepszik ezzel a tágértelmű kijelentéssel: „A könyvtár első alapját már Pázmány vetette meg, öregbítéséhez Lippay és Szelepcshényi járultak.”¹

Kijelentése támogatására nem idéz forrást. Az egyetem alapítólevelében viszont PÁZMÁNY egyetlen szót sem szól a könyvtárról. FRAKNÓI Vilmos mégis úgy tudja, hogy PÁZMÁNY volt az alapító. De időpontot sem PAULER, sem FRAKNÓI nem említ.² Forrásokra sem hivatkoznak.

KORABINSKY János Mátyás történetföldrajzi munkájában azonban megtaláltuk PAULER értesülését. Az 1786-ban megjelent mű *Tirnau* címszó alatt ismerteti Nagyszombat város középületeit, s az egyetemről beszélve, megemlíti a már akkor elköltöztetett könyvtárat is, a következő megjegyzés kíséretében: „Alapját Pázmány bíboros létesítette, aki a Korvin [értsd: Mátyás király]-féle könyvtár maradványával, melyért 30.000 forintot kínált a törököknek, szándékozott azt hiressé tenni.”³

Beszél KORABINSKY LIPPAI és SZELEPCSÉNYI érsekek ajándékairól is, csak hogy nem ezen a helyen, hanem két lappal előbb, ott, ahol nem az egyetem épületeit, hanem a dóm környékét ismerteti. A dómtól hat lépésre, írja, van a Mihály-templom, frontja „a könyvtáráépület felé irányul, melyet a két György, Lippai és Szelepcsényi nagyszámú könyvvel alapozott meg.”⁴

Nyilvánvaló, hogy itt nem egy és ugyanazon könyvtárról van szó. Már csak azért sem, mert az egyetemi könyvtár Nagyszombatban, a kollégium épületében egyetlen, hatablakos teremben volt elhelyezve, külön épületre tehát nem lehetett szüksége.⁵ Ellenben már PÁZMÁNY érseksége előtt, FORGÁCH Ferenc idejében külön épületben volt az esztergomi káptalan könyvtára, amelyet később mint érseki könyvtárt emlegetnek. Ennek az épülete lehetett tehát a dóm környékén, míg a kollégium épületében levő másik könyvtár, mint KORABINSKY is világosan leírja két lappal később, a Keresztelő SZENT JÁNOSRÓL nevezett egyetemi templom mellett volt. LIPPAI és SZELEPCSÉNYI tehát, KORABINSKY adatai szerint, nem a kollégium könyvtárát, hanem az érseki könyvtárat gyarapította.

Honnét vette adatait KORABINSKY? Ő sem hivatkozik értesülésekre. De a negyven évvel korábban, 1745-ben megjelent és TIMON Sámuel jezsuita szerzőtől írt *Purpura Pannonica* című egyháztörténeti műben felismertük KORABINSKY adatait. TIMON, az esztergomi érsekek sorában PÁZMÁNYT méltatva, érdemei között megemlíti azt is, hogy gazdag könyvtárról és a nemes ifjak számára konviktusokról gondoskodott. „Felépítette az érseki könyvtár házát” — írja tovább TIMON — „melyet drága könyvekkel akart elhalmozni Budáról, Corvin Mátyás király hagyatékából . . .” S itt következik az adat a törököknek felkínált pénzüsszegről. Majd utána megemlíti azt is, hogy LIPPAI és SZELEPCSÉNYI értékes kódexeket ajándékoztak a könyvtárnak.⁶

Timon szövege tehát az érseki könyvtárról szól, a kollégium könyvtárát meg sem említi. Olvasói egyszerűen félreértették őt. Talán azért, mivel a könyvtár első említése egy mondatban történik a kollégiumhoz tartozó konviktussal.

¹ PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*. Bp. 1880. 39. l.

² [FRAKNÓI] FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter élete és kora*. 1. köt. Pest, 1868. 469. l.

³ KORABINSKY, Johannes Matthias: *Historisch-geographische Produkten-Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786. 768. l.

⁴ *Uo.* 766. l.

⁵ *Merkur von Ungarn*. 2. Jg. 1787. 1052. l.

⁶ [TIMON Samuel]: *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalium. Cassoviae*, 1745. 264—265. l.

KORABINSKY eszerint éppen úgy összecserélte a két, Nagyszombatban levő könyvtárat, mint PAULER. Míg azonban ő csak egyik adatában tévedett, addig PAULER mindkét adatot — a PÁZMÁNY-féle alapításról szólót és az érsekek ajándékozásáról valót is — az egyetemi könyvtárral hozta kapcsolatba minden alap nélkül.

De nem menekedett meg a kétféle könyvtár összecserelésétől FRAKNÓI sem. TIMON munkáját ő is használta, mint más helyen való hivatkozásaiból kiderül, s nyilván innét vette ő is azt a tévedést, hogy a könyvtárat PÁZMÁNY alapította. Amikor azonban erről beszél, más forrásokra hivatkozik, amelyek csak annál inkább bizonyítják tévedését.

Egyik ilyen forrása PÁZMÁNY 1619. március 27-én kelt levele Nagyszombat város tanácsához. Egy FORGÁCH érsek által épített házat említ, amely könyvtár és nyomda céljait szolgálja. Az idevonatkozó mondatnak azonban csak egy részét idézi. A szöveg többi részének ismeretéből az derül ki, hogy itt is az esztergomi káptalan könyvtárának létesült épületről van szó.⁷

Másik forrása PÉTERFY Károly *Sacra Concilia* című egyháztörténeti adatgyűjteményében található megjegyzés. Eszerint 1619-ben, BETHLEN Gábor hadainak közeledése idején Nagyszombatot nemcsak a menekülő papok hagyták el, hanem a könyvtár is elenyészett, amelyet pedig nagyszabásúnak terveztek.⁸ Ez a „nagyszabású elképzelés” egybevág azzal, amit TIMON mond — megint csak az érseki könyvtárról. A kollégiumi könyvtár létezését ellenben semmivel sem erősíti meg.

PAULER és FRAKNÓI adatai tehát merő félreértéseken alapulnak. A valószínűságot más nyomokon elindulva kell keresnünk.

Célszerűnek láttuk ezért magának az Egyetemi Könyvtárnak házi iratgyűjteményéhez fordulni. Hivatalos iratanyag ugyan csak 1780 óta van, fennmaradtak azonban a jezsuita korszakból a könyvtár régi katalógusai.

A fennmaradt két katalógus közül az első, tehát a régebbi, csonka, éppen az eleje hiányzik a címlappal együtt. A bordázatára ragasztott cédula szerint a *Catalogus librorum* címet viseli, keletkezése évét azonban nem olvashatjuk.⁹ Közelebbi vizsgálódással azonban sikerült korát meghatároznunk.

Az első kézírás ugyanis, amely vezetni kezdi, s amely aránytalanul nagyobb helyet foglal el, mint az utána következők bármelyike, 1631-nél újabb megjelenésű könyvet nem jegyez be. Jellegzetes, kalligrafiára törekvő, karcsú betűi sok esetben feltűnnek a könyvtár ma őrzött, legrégebbi állományának címlapjain is, rendszeren a következő szöveggel: „Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu, inscriptus catalogo.” Sok esetben évszám nélkül ugyan, de számos könyv átvizsgálása végül is eredményt hozott.

TRIBADENEIRA jezsuita szerző *Vita P. Iacobi Laynis* című, Kölnben 1604-ben megjelent munkája címlapján például a következő formában találtuk meg a jellegzetes kézírás bejegyzését: „Collegii Tyrnaviensis Societ. Jesu catalogo inscriptus 1632. L. J. n. 143.” S valóban, az első katalógusra utaló „L[ittera] J, n[umero] 143” tételszám alatt megtaláltuk a kérdéses művet.¹⁰ Hasonló szöveget és az 1632-i évszámot találtuk BALÁSSFI Tamás boszniai püspök *Csepregi iskola*

⁷ FRAKNÓI: I. m. 469. l. a 4. sz. jegyzetben. A levél teljes szövegét ld. PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*. (Szerk. HANUY F.) Bp. 1910. 1. köt. 193—195. l.

⁸ „... quod a Bibliotheca, quam magnificam meditabatur Tyrnaviae, comparanda destiterit.” PÉTERFY Carolus: *Sacra Concilia ecclesiae romano catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii, 1742. 2. tom. 221. l.

⁹ Egyetemi Könyvtár (továbbiakban: EK), kéziratár, J 1.

¹⁰ EK. Ac 790.

című, Pozsonyban 1616-ban megjelent munkája címlapján is, ugyanezzel a kézírással.¹¹ De számos más könyvet is idézhetnénk.

Adatainkat csak megerősíti a második katalógus. Ez két kötetből áll, és már nyomdai úton készített címlapot visel 1690-ből. Címe: *Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu*.¹² A bejegyzések tanúsága szerint egészen 1777-ig, tehát a Budára költözésig volt használatban. A betűrendben való elhelyezés itt már szakbeosztással egyidejű. A rovatai között pedig található egy *Annus inscriptionis* megjelölésű értékes rubrika is, amely megőrizte az egyes kötetek beszerzésének évszámát. Ebből kiténik, hogy nem egyszerű folytatása az előbbi katalógusnak, hanem egy általános rekatologizálás eredménye az 1690-i állapotnak megfelelően. Megtaláljuk benne többek között az előbb említett két művet is, valóban 1632-ből való keltezéssel. Egyúttal szembeszökő, hogy az évi gyarapodásban ez az 1632. év vezet, messze megelőzve a többi évet, igazolva az első katalógus kezdetének feltűnően nagy mennyiségű bejegyzését.

A könyvtár első meglévő katalógusa tehát 1632-ben készült.

Egyúttal azonban az is feltűnik, hogy a legrégebbi beszerzések nem 1632-ből, hanem 1600-ból valók. Feltűnt az is, hogy bár a nagyszombati kollégium csak 1615-ben létesült, számos beszerzés történt már a megelőző években is (1600, 1605, 1608, 1609, 1612—14).

További feladatunk most már az volt, hogy megállapíthassuk, honnét származnak ezek a legrégebbi beszerzett könyvek, és milyen intézmény szerezte be őket? Ha a könyvbeszerzéseket ugyanis nem a nagyszombati kollégium kezdte meg, kellett lennie egy ősiabb intézménynek, amely ezeket a beszerzéseket elindította.

Hol találjuk meg ezt az intézményt?

A jezsuita rendet először OLÁH Miklós esztergomi érsek telepítette le az országban, 1561-ben. De már 1567-ben csődöt mondott az első alapítás, amelyet maga a rendi generális oszlatott fel. Másodszor 1579-ben jelentek meg, ezúttal Erdélyben, BÁTORY István fejedelem pártfogása alatt. 1588-ban azonban a megyesi országgyűlésen felülkerekedő protestáns rendek kitiltották őket. A folytonosság azonban nem szűnt meg, mer DRASKOVICH György kalocsai érsek kérésére RUDOLF király még 1586-ban a turóci prépostságot adományozta nekik, s ezzel a királyi Magyarországon újból megvethették a lábukat.

A turóci prépostság, amelyet IV. BÉLA király alapított 1248-ban a premonstreiek számára, lényegében két birtokot jelentett: a turócmegyei *Znióvár-alját* és a nyitramegyei *Vágsellyét*. (Ma mindkettő Csehszlovákia területén, az első *Kláštór pod Zniovan*, a második *Šal'a nad Vahom* néven.) A rend még 1586-ban beült a két birtokba, s kollégiumukat, amelyben az ifjúság nevelését megkezdték, Váralján rendezték be. 1598-ban azonban átköltöztek iskolájukkal együtt Sellyére. Itt tanítottak 1605-ig, amikor a BOCSKAI-felkelés véget vetett szereplésüknek, az 1606. évi bécsi béke, valamint az 1608. évi magyar országgyűlés pedig az országból való kitiltásukat és ingatlanaik elvesztését mondta ki.

Egy évtized múlva azonban, FORGÁCH Ferenc esztergomi érsek szívós harca eredményeképpen, ismét megjelentek Nagyszombatban, s 1615-ben új kollégiumot nyitottak.

¹¹ EK. RMK 70.

¹² EK. kéziratár, J 2. Ezt a katalógust már ismertette VÉRTESY Miklós: *Az első magyar könyvtári nyomtatvány*. Magy. Könyvszle. 1957. 368—372. l. A könyvtár eredetének kérdésével azonban a cikk nem foglalkozik.

Így mondja el mindezeket a történeti irodalom, elsősorban TOLVAY Imre, a nagyszombati egyetem első történetírója, és nyomában mindazok, akik a tárggyal foglalkoztak.¹³ Az újabb irodalom azonban nem ügyelt TOLVAYnak egy lényeges megjegyzésére.

Amikor ugyanis a kollégium Sellyére való költöztetését elbeszéli, azt írja, hogy 1600 októberében, előzetes tervezgetés után, amint az iskolaév megnyílt, és az új rektor elfoglalta a helyét, a kollégium, FORGÁCH püspök bőkezűségét is élvezve, „nem csekély számú könyvtárat” alapított.¹⁴

TOLVAY nyomán ugyan még KAZY Ferenc is megemlíti a sellyei könyvtárat, de már évszám nélkül és egészen futólagosan.¹⁵ A későbbi évek tárgyalásakor azonban már sem TOLVAY, sem KAZY nem emlékezik meg többet róla.

További felvilágosításért az eredeti forrásokhoz, a nagyszombati ház feljegyzéséhez fordultunk.¹⁶

Az egykorú annalista szövegében mindenesetre felismertük TOLVAY egyik forrását. 1600-ban, a 3. számú pont alatt pedig a következő feljegyzést találtuk: „A sellyei kollégium ebben az évben saját költségén új könyvtárat létesített, melyet augusztusban Forgách Ferenc nyitrai püspök bőkezű kegyessége segített létrejönni 5 kötet négy nyelvű Bibliával.”¹⁷

Mindezeket a tudósításokat kiegészíti a vágsellyei kollégium akkori rektorának, CARILLO Alfonznak egy levele, melyet AQUAVIVA rendi generálishoz intézett Vágsellyéről Rómába, 1600. július 13-án.

„Augsburgból és Velencéből megérkeztek már a kollégium által elvesztett könyvtár felszerelésére alkalmas könyvek” — jelenti CARILLO. Egyidejűleg templomi kegyeszerek vásárlásáról is beszámol. Ezekre és a rendelt könyvekre a kollégium összesen 2000 forintot fizetett ki.¹⁸

Az elvesztett könyvtárra való célzás nyilván a korábbi székhelyen, Znióváralján hagyott könyveket jelenti. Erre utal az évi feljegyzések szövegében az „új könyvtár” kifejezés is.

¹³ [TOLVAY Emericus]: *Ortus et progressus almae, archiepiscopalis Societatis Jesu Universitatis Tyrnaviensis etc. ad annum usque 1660. Tyrnaviae, 1725. 7—34. l.* — KAZY Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae, 1737. 1—30. l.* — FRAKNÓI: *i. m.* — VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából.* Bp. 1912. 1. füz. 55. s. köv. l.

¹⁴ TOLVAY: *I. m.* 26. l.

¹⁵ KAZY: *I. m.* 13. l.

¹⁶ Ezeknek első részét *Acta Jesuitarum in Hungaria* címmel az 1599—1710. évekből találtak meg a jelenleg Pozsony város levéltárában őrzött anyagban: Bratislava, Pracovisko Maticе Slovenskej, MSS. C 86 fol. ABC. Mikrofilm: Bp. Orsz. Levéltár. C 205. — A feljegyzések 1599-ben kezdődnek, címlapjukon a következő kézirásos megjelöléssel: *Domus probationis Tyrnaviensis Societatis Jesu.* Mind a fő-, mind az alcím tévedésekre ad alkalmat. A főcím azért, mert az anyag csupán a vágsellyei és nagyszombati rendház történetét tartalmazza. Az alcím pedig azért téves, mert nem említi meg Vágsellyét, hanem csak Nagyszombatról beszél. A feljegyzések eleje ugyanis: 1599—1603 között a vágsellyei rendházról szól, és csak 1615-ben kezdődik a nagyszombati ház élete. — A krónika folytatása egészen a rend feloszlataáig az Egyetemi Könyvtár kézirátárában található *Annuae Collegii Tyrnaviensis* címmel, 1. tom. 1711—1765, 2. tom. 1766—1772. Jelzete: Ab 123, 125.

¹⁷ A könyvtárra vonatkozó egész mondat így hangzik: „*Annus 1600. Bibliotheca. — 3.) Idem Collegium Selliensi hoc anno expensis suis novam Bibliothecam compararet : cui quidem Mensi Augusto Reverendissimus Episcopus Nitriensis Franciscus Forgach ex amplissima sua erga nos munificentia adiuvit 5 Tomos Regionum Bibliorum quatuor Linguarum.*”

¹⁸ „Iam allati fuerunt Augusta et Venetiis libri ad instruendam sufficienter Bibliothecam, qua collegium destituebatur, et ornamenta pro templo honestiora . . . licet sint expensae duorum millium florenorum . . .” *Carillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai, 1591—1618.* (Szerk. VERESS Endre) 2. köt. Bp. 1943. 333. l. (Monumenta Hungariae Historica, I. o. 41. köt.)

Ez az újabb könyvtár tehát, Velencéből és Augsburgból érkezett művekkel, 1600 júliusában már létezett, s ehhez járult augusztusban FORGÁCH érsek adománya.

Mind ezek éppen abban az évben voltak — 1600-ban —, amikor az Egyetemi Könyvtár katalógusa szerint a legrégebbi beszerzések történtek.

Közelebbi bizonyosság kedvéért igyekeztünk felkutatni a könyvtár mai állományában ezeket a legrégebben beszerzett műveket.

Ez a kutatás, háromszázhatvan év távlatából igen sok nehézséggel jár. Tudjuk, hogy 1777-ben, a Budára költözés idején a könyvanyagot három részre osztva selejtezték, és csak egyharmad része került a fővárosba.

Eddigi kutatásaink szerint az Egyetemi Könyvtár 50 olyan kötetet őriz, amelynek címlapi bejegyzései elárulják a vágsellyei eredetet. Ezekből 17 kötetben azonban ott található az áthúzott „Turociensis” megjelölés is: e könyvek még Znióvárjáról valók. A turóci könyvtár tehát nem pusztult el teljesen.

Az egyik ősnymtatványon, a *Turóci-krónika* 1488-ban Brünneben megjelent példányán a turóci kollégium neve mellett az 1590-i beszerzési évszám is olvasható. Ebben az évben nyílt meg Znióvárján a kollégium. Előzőleg, 1586-tól, csak misszió volt itt. S valóban, a legrégebbinek felismert bejegyző kéz csak 1589-ig megjelent könyveken szerepel, ezzel az egyszerű szöveggel: „Societatis Jesu inscriptus Catalogo.” A „Collegium” kifejezést már más kéz írja rá — 1590-től — a címlapokra.

A vágsellyei könyvek egy része tehát még Znióvárjáról származik, s régebbi magánál a kollégiumnál is: beszerzésük az 1586—1589 közötti időben történt.

De mikor és milyen körülmények között érte e turóci könyvtárat a pusztulás?

Az ausztriai jezsuita provincia legrégebbi feljegyzései egy Pannonhalmán őrzött kéziratban találhatók, amelynek anyaga később a *Litterae annuae* című évkönyvek nyomtatásban megjelent sorozatának is alapjául szolgált. Itt, az 1590—1591. évekre beírva, megtaláltuk a híradást a znióvárjai könyvtár pusztulásáról. Eszerint a lutheránusok megrohanták a kollégium épületét, s nagy pusztítást okozva, „a legjobb könyvekkel megrakott gazdag könyvtárat” fejszéssel széthasogatva, majd a vízbe hányva megsemmisítették.¹⁹

Miként lehetséges, hogy a kollégium megnyitásának évében már „gazdag könyvtár” pusztult el? A feljegyzések turóci könyvtáralapításról nem beszélnek. Az itteni misszió első küldöttei Bécsből érkeztek, abból a kollégiumból, ahol 1567-ben letétbe helyezték az első, feloszlattott nagyszombati kollégium könyvtárának maradványait. MAGGIO Lőrinc provinciális ugyanis 1567. október 1-én intézkedést kér BORGIA Ferenc generálistól, hogy mi történjék a feloszlattott nagyszombati kollégium megmaradt és Bécsbe szállított könyveivel?

DOBRONOKI György, a provincia magyar történetírója pedig a XVII. században már arról számol be, hogy ami az 1567 májusában Nagyszombatban kiütött tűzvész után megmaradt a könyvtárból, azt Bécsbe szállították, és a felsőbbség parancsából egy újabb magyarországi megtelepedés számára tették félre.²⁰

¹⁹ *Annuae provinciae Austriae*. 176. l. Pannonhalma, Szt. Benedekrend közp. főkönyvtára. 118 G 13. SZABÓ Flórián nyomravezető, szíves segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

²⁰ MAGGIO levele: LUKÁCS L.—POLGÁR L.: *Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis*. Romae, 1959. 337—338. l. — A könyvtár alapításáról és 1567 utáni sorsáról: DOBRONOKI, Georgius: *Historia Societatis Jesu*. Collectio Hevenessiana in fol. 26. tom. 30. l. (EK. kéziratár.)

Az Egyetemi Könyvtár alapjait tehát nyilván ebben az első, 1561-ben alapított nagyszombati kollégium könyvtárában kell keresnünk, amelyről DOBRONOKI még azt is megmondja, hogy a tűzvész előtt hét esztendővel a jezsuiták saját költségükön állították fel.

E könyvtár maradványain épülhetett fel tehát a znióváraljai könyvtár. Az pedig kétségtelen, hogy Vágsellye, a megmaradt könyvek és idézett források tanúsága szerint a turóci könyvtárat folytatta.

De miként mutatható ki a folytonosság Vágsellye és a második nagyszombati letelepülés között?

2. Vágsellyétől Nagyszombatiig

Vágsellyén a jezsuiták hamarosan tekintélyre vergődő, virágzó iskolát alapítottak. Míg Znióváralján az ellenséges érzületű, protestáns lakosság közelsége miatt nem érezték jól magukat, s itt nem is maradhattak, sellyei életük nyugodtabbnak ítélték.

Az itt épített új kollégiumi épületnek, amelynek alapkövét 1600-ban tették le, 1601-ben már 400 bentlakó tanulója volt, s az épület az ifjúság befogadására csakhamar szűknek bizonyult.²¹ E népszerűsége nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy az ausztriai provincia legkiválóbbnak és legügyesebbnek tartott rendtagjai közül válogatta azokat, akiket ide küldött.

1599-ben, mindjárt a Sellyére való költözés után, az iskola rektora CARILLO Alfonz lett, aki BÁTHORY Zsigmond erdélyi fejedelem udvarából távozóban egy évet töltött itt, miután az erdélyi és az európai politikába is — igen rosszemléken — beleszólt. Rendjében azonban tekintélynek örvendett, s 1600-ban ő lett az ausztriai provinciális.²²

Utóda a rektori hivatalban az addigi házfőnök, DOBOKAY Sándor, aki tisztét egészen a menekülés évéig, 1605-ig megtartotta. Már az Esztergomot ostromló magyar táborban feltűnt, mint tábori lelkész. Mint ilyen, BALASSI Bálint utolsó napjainak közvetlen tanúja, a költő utolsó barátja, s egy kéziratban maradt fordításának befejezője és kiadója volt.²³

De itt találjuk kezdetétől fogva FORRÓ György ugyancsak híres jezsuitát, később nagyszombati rektort, 1600—1602 között a fiatal PÁZMÁNY Pétert, 1603-ban pedig KÁLDI Györgyöt, a későbbi neves bibliafordítót is.

E nevek elárulják, hogy milyen fontosnak tartotta a rend a sellyei iskolát, mint a királyi Magyarország akkor egyetlen jezsuita nevelési intézményét. Minden igyekezet ellenére kénytelenek voltak azonban rövidesen feloszlatni.

BOCSKAY felkelő seregei, kelet felől érkezve, 1605 elején érték el a Felvidéket. RHÉDEY Ferenc, a mezei hadak fővezére elfoglalta Korponát, felgyújtotta Lévát. Farsang idejére a Mátyus-földre érkezett, s már Trencsén és Nyitra megyében portyázott.²⁴

²¹ A kollégium építéséről vö. *Carillo levelezése*. A tanulók számáról az évi feljegyzések szólnak.

²² *Carillo levelezése*. VERESS Endre bevezetése.

²³ CAMPIANUS *Tíz okok* címmel magyarra fordított művének előszavában ő maga mondja el a költővel való ismeretségét: BALASSI Bálint *Összes művei*. 2. köt. Bp. 1955. 65. l. Vö. még IPOLYI Arnold: *Veresmarti Mihály élete és munkái*, Bp. 1875. 157. l.

²⁴ A vágsellyei kollégium személyzetére: *Catalogus personarum provinciae Austriae S. J.* 1601—1605. Pannonhalma, Közp. Főkönyvtár, kézirat. — A történeti eseményekre: ACSÁDY Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története, 1526—1608*. Bp. 1897. 596. l. (Magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 5. köt.)

A közeledő hadak híre a kollégium életét megdermesztette. A tanítás megszűnt, az iskola elnéptelenedett, a tanulók hazaszéledtek. Februárban már a tanító személyzet, a rendtagok nagyobb része is útrakelt, elhagyva Sellyét a házi és templomi ingóságok jelentős részével. Ekkor szállították el a könyvtárat is. Pozsonyba mentek, amely most a legközelebbi biztos helynek számított. BÁSTA György, az Eperjes felől hátráló császári seregek fővezére is ide tartott, ahol erősítések várták.

Május elején, BÁSTA seregeivel együtt azután megérkezett DOBOKAY is, a sellyei rektor, aki a helyén maradt, a kollégium teljes pusztulásának hírével. Sáncokon és palánkokon átugorva, alig tudta magát megmenteni az elfogatástól. Megérkezett rokkantan és sebesülten az a rendtag is, aki a hajdúk keze közé került a kollégium épületének megrohanásakor, s akit irgalmatlanul összeverték. Május 4-én RHÉDEY hadai már bevonultak Nagyszombatba.

BÁSTA megérkezése nem tudta megnyugtanni Pozsonyt, a mindenütt győzelmes felkelők közeledésére menekülési láz tört ki a városban. A sellyei száműzöttek sem érezték biztonságban magukat, és hajóra rakva a könyvtárat a többi ingósággal együtt, a Dunán Bécs felé indultak. Utazásuk harmadik napján a víz sebes sodrába kerültek, az evezőknek nem vehették hasznát. A hullámok elragadták a hajót. Végül a szárazra vetődtek úgy, hogy a hajó orrával a partba fúródott, törzsét és farát pedig csaknem teljesen elborította a víz. Ki kellett kötniük az elhagyott tájon, hogy szárazra hordják a templomi ingóságokat és a könyvtárat, amelynek elvesztését pótolhatatlan csapásnak érezték volna — így sóhajt fel a rend egykorú krónikása. Három nap múlva indultak csak tovább, s végül szerencsésen megérkeztek Bécsbe.²⁵

Itt, a volt sellyei rendtagok különböző, új állomáshelyekre nyertek beosztást, s a jezsuiták tevékenysége a királyi Magyarország területén egy időre teljesen megszűnt. A szabadságharcot egy év múlva befejező bécsi békekötés szentesítette ezt az állapotot, kimondva azt is, hogy a rend nem birtokolhat többé javakat az országban. A turóci prépostságot BOCSKAY hívei kapták meg, Vágsellyét a fejedelem legtekintélyesebb barátja, ILLÉSHÁZY István.

A könyvtár pedig ezalatt Bécsben várta további sorsát.

A források nem emlékeznek meg többet róla, s hogy történetét nyomon követhessük, vissza kell térnünk a katalógus adataihoz. Eszerint a szerzemények az 1605—1608 közötti időben szüneteltek. 1608-tól azonban egészen 1615-ig, a nagyszombati kollégium felállításáig, csaknem évenkénti, folytonos gyarapodás mutatható ki.

Kísérletet tettünk arra, hogy közelebről megvizsgáljuk ezt a kritikus időben, a száműzetés éveiben beszerzett és az egykori katalógus által nyilván-tartott 16 kötetet. Ezek közül azonban ma már csupán egyetlen kötet található a könyvtár állományában.

E könyv Joannes MALDONADO: *Commentarii in Prophetes* című munkája, mely 1611-ben jelent meg Mainzban.²⁶ A katalógus szerint e művet 1612-ben szerezte a könyvtár. A címlap bejegyzése rendkívül fontos számunkra: hogyan jelölte önmagát az az intézmény, amely már a nagyszombati kollégium megalapítása előtt létezett, Vágsellyéről pedig már száműzve volt?

A címlapon kétféle kézírás is található. Az első, fekete tintával írt szöveg, amely a lap közepén helyezkedik el, így szól: „*Soc. Jesu in Transsylvania.*”

²⁵ A menekülés részletes leírása: *Litterae annuae Societatis Jesu, 1605. Duaci, 1618. 803—804. l.*

²⁶ EK. Aa 4r 79.

A másik kézírás, barna tintával, kihúzta a *Transsylvania* szót, s ott, ahol még hely maradt, a lap szélein a következő szavakat írta be: „*Collegii Tyrnaviensis In : 1612.*” Majd alája még egy számot: „164.”

Mindenekelőtt fontos tudnunk, hogy sem 1611-ben, a könyv megjelenése évében, sem pedig 1612-ben, és még utána hosszú ideig Erdélyben jezsuita kollégium, de még rendház sem volt, mióta 1607-ben innét is távozniuk kellett. Ezekben az években Erdélyben csupán egyetlen missziós szerzetes tartózkodott a rendből.²⁷ Figyelemre méltó az is, hogy az 1612-es évszámot *ugyanaz a kéz* írta be, amely a „Tyrnaviensis” megjelölést feltüntetve, a „Transsylvania” szót áthúzta. (Az áthúzásnak az évszámmal azonos, barna tintája jól megkülönböztethető a fekete tintával beírt, áthúzott szótól.)

Azt, hogy az 1611-ben megjelent könyv az 1612-ig eltelt egy év alatt az egyetlen erdélyi missziós páter tulajdona lett volna — aligha tételezhetjük fel. De a tinta színe azt is kizárja, hogy az 1612-es év vonatkozik az erdélyi birtokvételre. A szöveg világosan azt mondja, hogy a mű 1612-ben került a „nagyyszombati kollégium” tulajdonába. Ugyanezt mondja az 1690. évi katalógus is.

Miként lehet azonban az 1612-ben még nem létező nagyyszombati kollégiumot tulajdonosnak beírni?

Feltételezhetnénk, hogy a szöveg utólag került a címlapra, 1615 után, amikor a kollégium már fennállt. Ilyen utólagos bejegyzésre azonban sehol sem találunk példát, feltevésünk tehát önkényes és erőszakolt lenne.

Hogy a „Collegium Tyrnaviense” kifejezés e korai jelentkezésének megpróbáljuk okát adni, ismét a történeti események adataiban kell keresnünk a segítséget. Mint ismeretes, BOCSKAY hirtelen, mérgezés által bekövetkezett halála még 1606-ban, röviddel a bécsi békekötés után, a szabadságharc kivívott eredményeit egyszerre megsemmisítette. A királyi Magyarországon visszatérőben voltak a régi állapotok, s ezzel egyidejűleg a jezsuiták is reményt kezdtek táplálni a visszatérésre.

De a rend sokkal népszerűtlenebb volt az ekkor még túlnyomórészt protestáns ország közvéleménye előtt, semhogy e visszatérés gyorsan megtörténhetett volna. Mindenesetre előkelő pártfogót nyertek FORGÁCH Ferenc személyében, aki 1607-ben a nyitrai püspöki székből az esztergomi érseki méltóságra jutott, a magyar egyház feje lett, s így még hatásosabban tudott működni érdekükben. Már kinevezése évében ott is találunk két jezsuitát udvarában, akiket a rend egykorú krónikásának feljegyzése szerint a provinciális azért küldött oda, hogy a turóci prépostság elveszett birtokáért és a visszatérésért megindított harcban állandóan kéznél legyenek. E két jezsuita PÁZMÁNY Péter és DOBOKAY Sándor, a sellyei kollégium utolsó rektora volt.²⁸

A harc az 1608. évi országgyűlésen indult meg, ahová, nyilván FORGÁCH buzgólkodása következtében e két jezsuita is meghívólevelet kapott. Problémánk szempontjából rendkívül fontos és jellemző a HEVENESI-gyűjteményben fennmaradt két meghívólevél címzése.

Az első meghívót még RUDOLF király írta alá Prágában, 1607. december 24-én. Ezen a címzés a „turóci kollégium” pátereinek szól. A másodikat Bécsben, 1608. július 29-én keltezte II. MÁTYÁS. Itt a „sellyei kollégium” pátereit említi a címzés.²⁹

²⁷ *Catalogus personarum*. 1612.

²⁸ *Litterae annuae*. 1608. 508. l. — A neveket: *Catalogus personarum*, 1607, 1612, 1613.

²⁹ *Collectio Hevenessiana* in fol. 8. tom. 115, 177. p.

Hiába oszlott fel tehát a sellyei iskola, a „kollégium” fogalma, mint a kirekesztett rend jogainak védője, és a múlthoz, a folytonossághoz való makacs ragaszkodásuk képviselője, továbbra is fennmaradt. Ebből a szempontból mellékes, hogy a rendek nem ismerték el e meghívólevelek érvényét: maguk a jezsuiták éltek a fogalommal és használták.

Igy válik az is érthetővé, miként kerülhetett már 1612-ben egy könyv címlapjára a „Collegii Tyrnaviensis” kifejezés. Hogy miért nem Sellye vagy Turóc szerepel itt is? Nyilvánvalóan azért, mert a rend kiküldött két előrse ekkor már FORGÁCH érsek udvarában tartózkodott, mint az egykorú évkönyv mondja róluk: hol Pozsonyban, hol Nagyszombatban, amint a szükség kívánja.³⁰ Itt várták az újból megnyitni remélt iskola visszatérését. Az 1612-ben szereplő „Tyrnaviensis” megjelölés arra utal, hogy a Bécsbe mentett könyvtár ekkor már a két missziós rendtaggal együtt ugyancsak az érseki udvarba: Nagyszombatba került.

Megerősíti ezt az a körülmény is, hogy PÁZMÁNY missziós társa 1608 után már nem DOBOKAY (aki a zágrábi rendház élére került), hanem NÉMETHI Jakab páter.

NÉMETHI személye azért utal a könyvtár jelenlétére, mert ő volt az a jezsuita, aki csaknem egész életét mint könyvtáros és nyomdai szakember töltötte el. PÁZMÁNY munkáit ő rendezte sajtó alá, és az érseki könyvtár, majd a későbbi években a nagyszombati kollégium könyvtárának is gondozója volt. 1635-ben pedig az érseki nyomda igazgatója lett.³¹

MALDONADO említett művének bejegyzései azonban még más feltevést is megengednek. A nagyszombati szöveg alá írt „164”-es szám nem lehet más, mint egy katalógus tételszáma. Hiszen a többi könyvbejegyzések is mind ezt a gyakorlatot követik. E 164-es szám azonban nem egyezik a könyvtár 1632. évi katalógusával. Léteznie kellett hát egy ennél régebbi katalógusnak is, amelyre az 1612-ben feljegyzett tételszám vonatkozik. Ez annál inkább is valószínű, mivel az 1690. évi katalógus olyan esetben is megőrzött szerzeményi évszámokat, mikor ez a munka címlapján nem található. Nyilván vezettek olyan feljegyzéseket, amelyekből e katalógus értesült.

A Vágsellyéről Bécsbe szállított könyvtár tehát csakhamar Nagyszombatba került, FORGÁCH érsek udvarába, a misszióba küldött jezsuitákkal együtt. Itt várta be, az érsek oltalma alatt azt az időt, mikor a Sellyéről elűzött kollégium, most már Nagyszombatban, újra megnyílhatott. Állománya azonban addig is gyarapodott, sőt, katalógusa is elkészült vagy éppen folytatódott, NÉMETHI Jakab gondoskodása alatt.

A visszatérési kísérleteket azonban egyelőre kevés siker koronázta, mert az 1608. évi országgyűlés megerősítette a bécsi béke kedvezőtlen határozatait. Az új uralkodó, II. MÁTYÁS, kénytelen volt a protestáns rendek nyomásának engedni.³²

FORGÁCH érsek azonban nem vette tudomásul a való helyzetet. Tovább folytatta küzdelmét, s 1609-ben még pápai brevét is kieszközölte a sellyei birtokok

³⁰ *Litterae annuae*. 1608.

³¹ SOMMERVOGEL, C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles—Paris, I/5. tome. 1621. I. — SZENNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. köt. Bp. 1903. 949—950. I.

³² FRAKNÓI: *I. m.* — ACSÁDY: *I. m.* — ACKERMANN Kálmán: *Forgách Ferenc esztergomi érsek, bíboros*. Bp. 1918. — SÖRÖS Pongrác: *Forgách Ferenc, a bíboros*. Századok. 1901.

visszaadására.³³ A király azonban még a pápa kedvéért sem tehetett kedvezőtlen politikai lépést.

Az érsek 1611-ben zsinatot hív össze Nagyszombatba, s itt PÁZMÁNY képviseli „a turóci prépostságot birtokló” jezsuitákat.³⁴ Az első eredményt azonban csak 1613-ban érte el, amikor a király a prépostság birtokait FORGÁCHnak adományozta azzal a kikötéssel, hogy belőle rendszeres jövedelmet juttasson a jezsuitáknak.

Két év múlva azután, 1615-ben megnyílt a kollégium, s a prépostság jövedelmei újból a rendelkezésére állottak.

A jogfolytonosság szívós fenntartása tehát végül is eredményre vezetett. E folytonosságnak legelőbb példája éppen a könyvtár volt, amelyet gondosan megőriztek, s amelynek elvesztését, mint ők maguk mondták, pótolhatatlannak tekintették volna. Amikor sikerült visszahozniuk az országba és újból a kollégiumi nevelés szolgálatába állítani, természetes volt, hogy a könyvtár életét nem ettől az újabb költözködéstől számították, hanem az alapítástól. Hiszen a könyvtár léte közben nem szűnt meg egy pillanatra sem.

A folytonosság gondos fenntartása azonban kitűnik az egész kollégiumra nézve is, az egykorú évi feljegyzések vezetéséből. A sellyei kollégium krónikája ugyan 1603-ban megszakad, nyomban utána azonban, már a következő lapon kezdődik a tudósítás a rend 1615-i nagyszombati megjelenéséről. Megjegyzik azonban, hogy a Sellyére való visszatérést a protestánsok ellenségeskedése és a török veszély miatt nem vélték tanácsosnak, annál is inkább, mivel a városkának nincsenek védelmet nyújtó falai. Ezért működésüket a nagyobb biztonságot adó Nagyszombat városában folytatják.³⁵ Hálával emlékeznek meg FORGÁCH érsek gondoskodásáról is, aki a turóci prépostság javait visszaszerezte a számukra.

FORGÁCHnak valóban hálás lehetett a rend. Nemcsak birtokaik visszaszerzéséről gondoskodott, hanem a kollégium számára alkalmas lakóhelyről is.

1615-ben, mikor az első két páter, KÁLDI Márton és SZEGHI Ferenc Nagyszombatba érkezett, még nem volt számukra alkalmas hajlék. Az első hetekben az érseki könyvtár egy szobájában laktak.³⁶ Igen valószínű, hogy maga az egykori sellyei könyvtár is itt, az érseki könyvtár helyiségeiben kapott szállást, és NÉMETHI Jakab is itt lakhatott.

Csupán a kiszemelt domonkos kolostor kiürítése után költöztek át a kollégiumnak kijelölt épületbe, a Keresztelő SZENT JÁNOSról nevezett templom szomszédságába, amely a sokat hányódott könyvtárnak végre hosszabb időre békés hajlékot nyújtott.

Felvetett problémánk tehát megoldást talált. A nagyszombati kollégium mellett 1615-ben nem létesült új könyvtár. Az iskola a vágsellyei kollégiumnak ideiglenesen Bécsbe mentett könyvtárát kapta meg, amely a gimnázium megnyitására a jelek szerint már évek óta Nagyszombatba szállítva várakozott, közös felügyelet alatt gondozva az érseki könyvtárral.

A nagyszombati kollégium könyvtára eszerint nem csupán jogutódja a sellyeinek, hanem egyenesen a znióváraljai alapokon létesített és az első, 1561-i nagyszombati telepedés korára visszanyúló, vágsellyei könyvtárral azonos.

³³ *Acta Jesuitica.* (Kamarai lt.) Coll. Tyrn. fasc. 24. no. 54. (Bp. Orsz. Lt.)

³⁴ FRAKNÓI: *I. m.* 1. köt. 110. l.

³⁵ *Acta Jesuitarum in Hungaria.* a. 1615.

³⁶ TOLVAY: *I. m.* 55. l.

3. A könyvtár gondviselői

Azoknak a nevét, akik a Nagyszombatban létesült könyvtárat 1561-ben életre hívták, illetve 1586-ban Znióvárálján folytatták, és az első időkben gondját viselték, nem ismerjük. Talán nem is volna helyes egyetlen személyhez kötnünk az alapítást, amikor ez a jezsuita rend katonásan kollektív szellemében történt, központi vezetés irányítása alatt, az egyéni elgondolásoknak igen csekély szerepet juttatva.

A források először 1596-ban említenek könyvtárost Znióvárálján, MORUS Florentius templomi és könyvtári prefektus személyében. Mivel azonban az egykorú katalógusokban a könyvtári megbízatás felemlítése általában igen rendszertelen, nem tudhatjuk bizonyosan, hogy valóban az első könyvtáros volt-e, vagy pedig már elődöket követett. MORUS (valószínűen MORE) a jelek szerint skót származású volt (ezen a nyelven is beszélt), irodalmi működésének nem találtuk nyomát. 1589-ben tűnik fel először Bécsben mint gyóntató és templomi prefektus. 1590-ben Brünmben a syntaxista osztályban tanít, és 1591-ben kerül Znióváráljára. Itt először a grammatistákat tanítja, majd 1593-ban a templom prefektusa lesz. Könyvtárosi megbízatását csak 1596-ban említik, de 1597-ben már más állomáshelyre vezényelték.

„Már hosszú ideje nehezen túrtem a szükséges könyvtári... felszerelés hiányát” — írja CARILLO Vágsellyéről Rómába, ugyanabban a levélben, amelyben az első könyvszállítmányok megérkezését is jelenti.³⁷

Kijelentése és a tények arra mutatnak, hogy a könyvtár új életre hívójának őt kell tartanunk.

CARILLO Alfonz (1553—1618) neve Magyarország történetében eléggé ismert, s működése nem a legjobb emlékü. Ő volt az, aki, mint az ingadozó jellemű BATHORY Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatója, a lelkipásztori tevékenységen messze túlmenő politikai és diplomáciai megbízatásokban tevékenykedett. Erdélyt kívánta a török szövetségtől elszakítani és a HABSBURGOK számára megszerezni. SZAMOSKÖZY István, történeti munkájában, amikor egyrészt eszességét és ügyességét elismeri, ravasz, álnok és erőszakos embernek tartja.³⁸

Kétségtelen, hogy a spanyol nemzetiségű CARILLO, aki 1591-ben jelent meg párizsi és bécsi tanárkodás után Erdélyben, nem volt mindennapi egyéniség. Sajátos módon keveredett benne az éles elme az egyoldalú elvakultsággal. Hogy erőszakos volt, és céljai érdekében nem mindig válogatta az eszközöket, ez nemcsak a protestáns SZAMOSKÖZY véleménye. Rómában is kegyvesztett lett egy időre, amikor pápai engedély nélkül egy karintiai zárdát katonai erőszakkal foglalt el a jezsuiták számára.³⁹

Vágsellyei tartózkodása rövid volt. 1599. szeptember 7-én foglalta el a sellyei iskola rektori tiszttét, s itt valóban csak azzal foglalkozott, amit rendjének keretei kijelöltek a számára: lelkipásztorkodással és neveléssel. De ezt a csendes, kulturális tevékenységet is azzal az energiával és elszántsággal folytatta, mint diplomáciai erőfeszítéseit. A Znióvárálján lehanyaglott kollégiumot új életre keltette. Az iskola és rendház részére új épületet emelt, s az elveszett, régi helyébe új templomi felszerelést szerzett, új könyvtárat állított fel. Természetesen

³⁷ „... aegre enim ferebam a tanto tempore Bibliothecam et sacristia non instructam necessariis.” *Carillo levelezése*. 2. köt. 333. 1.

³⁸ SZAMOSKÖZY István *Történeti munkái*. IV. 34.

³⁹ VERESS Endre történeti bevezetése: *Carillo levelezése*. 1—2. köt.

minden igyekezete mellett sem volt tudatában annak, hogy az általa helyreállított könyvtár később majd országos jelentőséget fog kapni. CARILLO lényegében mint a rend kollektív szellemének vak engedelmességhez szokott katonája cselekedett, a nevelés helyi követelményeinek gyakorlati szükségétől indítva.

Alig egy év múlva, 1600. szeptember 4-én már az ausztriai rendtartomány főnökévé nevezték ki, s ezzel CARILLO közvetlen kapcsolata Vágsellyével és a könyvtárral végleg megszakadt.

*

A könyvtár jelentőségét ezekben a kezdő években nem szabad túlbecsülnünk. Szepepe, ha fontos is volt, nem került előtérbe, s a kollégiumi előjáróság még azt sem tartotta szükségesnek Vágsellyén, hogy a rendtagok közül kiszemelt könyvtári felügyelő megbízatását külön felemlítse.

Mégis, hogy kellett lenni könyvtári prefektusnak már a sellyei években is, azt az ausztriai provincia többi kollégiumának gyakorlatából sejtethetjük. A fennmaradt évi névtárak, amelyek a rendtartomány személyzetét felsorolják, a kisebb kollégiumokban is emlegetnek könyvtárosokat. („Praefectus bibliothecae” vagy „bibliothecarius”).⁴⁰

Mai fogalmaink szerinti könyvtárost azonban természetesen az egész jezsuita-korszakban nem szabad keresnünk. A könyvek őrzése mellékes megbízatás volt, s ami a fő, ideiglenes. A rendi előjáróság a rendtagokat állandóan cserélgette, új és új feladatokat szabott eléjük, a pillanatnyi szükség szerint. A vezetőség parancsának éppoly vakon tartoztak engedelmeskedni, mint a katonák. A kollégium tanárai és később az egyetem professzorai is alá voltak vetve ennek a parancsnak. A kollégiumi tisztségek különben is rendszeren csak egy-egy tanévre szóltak, s az év lejártával megújításukra volt szükség.

Ilyenformán a könyvtár gondviselői is gyakran, csaknem évenként változtak. Igaz, hogy egy-egy személy megbízatása újból visszatért. Egy-egy rendtag két-három ízben is viselt könyvtárosi megbízatást.

CARILLO mint a kollégium feje, csak életrehívója, megszervezője volt a könyvtárnak, de nem volt „könyvtáros”. Ezt a megbízatást mindenütt a jezsuita rendházakban és kollégiumokban a rektor alá beosztott valamelyik rendtag viselte.

Az egykorú névtárak azonban, amelyek évről évre felsorolják az ausztriai provincia valamennyi tagjának funkcióját, megbízatását, Vágsellyén könyvtárossal egyetlen esetben sem emlékeznek meg. Sőt, még a nagyszombati kollégium első éveiben sem szerepel „bibliothecarius” — még 1622-ben sem. Az utána következő nyolc év adatai hiányoznak, csak az 1631. évről vannak ismét feljegyzések, s itt találjuk meg a kollégium első ismert könyvtárossait. Az évi jelentések mindig az előző évben kezdődő tanévre vonatkoznak, s így a gyakorlatban a könyvtárossok névsorát 1630-tól állíthatjuk össze.

A rendtartomány különböző kollégiumaiban semmiféle határozott rendszer nem alakult ki arra nézve, hogy ki viselje a könyvtárosi megbízatást. Viselték hitszónokok, matematika vagy hittan professzorok, gyakran teológus hallgatók is. A leggyakrabban azonban talán mégis — ott, ahol iskola működött — az iskola prefektusai („praefectus scholarum”). Ezzel a tisztséggel össze volt gyakran kötve az asztali felolvasások irányítása is („praefectus lectorum ad mensam”),

⁴⁰ *Catalogus personarum.*

amely a szerzetesi rendtartás szerint az étkezéseknél szokásban volt. Az ilyen felügyelet természetszerűen kapcsolódott a könyvek felügyeletével is.

Vágsellyén FORRÓ György volt az első iskolai prefektus és egyben az asztali felolvasás irányítója. Utóda PÁZMÁNY Péter lett.

PÁZMÁNY 1600. október 17-én került gráci tanárkodás után Vágsellyére.⁴¹ Itt hitszónoki megbízatást töltött be, majd 1601-ben a kassai misszióba került. 1602-ben azonban már ismét Sellyén van, s ekkor lett az iskola és a felolvasás prefektusa. 1603-ban tisztségeiben KÁLDI György váltotta fel, akit 1604-ben, utolsóinak NAGY János követett.

Lehetséges, hogy ők voltak az első könyvtárosok is. Adatok hiányában azonban bizonyosan nem állíthatjuk.

A száműzetés éveit természetesen még nagyobb homály fedi. Amikor a könyvtár Bécsből visszakerült Nagyszombatba, csak az a két jezsuita jöhet számításba, aki ekkor a megszűnt kollégiumot képviselte: PÁZMÁNY és DOBOKAY. Valószínű, hogy kettejük közül nem az országos, diplomáciai ügyekben eljáró PÁZMÁNY, hanem inkább DOBOKAY Sándor (1565—1621), a volt rektor gondozta a könyveket, őt pedig NÉMETHI Jakab (1573—1644) követte.

A névtárak szerint ugyanis NÉMETHI már 1611-ben FORGÁCH érsek udvarában, Nagyszombatban tartózkodott. 1622-ben pedig úgy olvassuk, hogy mint a kollégium tagja, az érseki könyvtárban teljesít szolgálatot.

E körülmény újabb érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet.

Az Egyetemi Könyvtár állományában találtunk egy könyvet, amely az 1622-i névtár adatát megerősíti. A *Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum* című munka címlapján a következő kézírás olvasható: „*Collegii Arch. Strig. sub. cura PP. Societatis Jesu, Lit. J. N. 1624.*”⁴²

Ebből tehát megtudjuk, hogy NÉMETHI nem mint alkalmi kiségitő működött az érseki könyvtárban, hanem az egész könyvtár őrzése hivatalosan a jezsuiták feladata volt. De megtudhatunk még mást is. A szövegben található 1624-es évszám két évvel későbbi csak, mint a névtár adata. Ugyanakkor a jellegzetes, kalligrafiára törekvő, karcsú betűkből álló kézírás ismerősnek tűnt. Összevetettük azt a könyvtár 1632-ben készült katalógusával, és úgy találtuk, hogy az érseki könyvtár gondozója ugyanaz a személy volt, aki 1632-ben a fennmaradt legrégebb katalógust összeállította. Megkeresve a provincia névtárában az 1632. évre vonatkozó adatokat, azt találtuk, hogy a nagyszombati kollégium könyvtárának prefektusa ebben a tanévben NÉMETHI Jakab volt.

A könyvtár fennmaradt legrégebb katalógusát tehát az a személy állította össze, aki az érseki könyvtárat és a nyomdát is gondozta.

NÉMETHI, mint elogiuma külön is megemlíti, magyar ember volt.⁴³ Rozsnyón született protestáns, kismemesi családból, s éppúgy a későbbi években tért a katolikus hitre, mint PÁZMÁNY. Kilenc évet töltött el térítő tevékenységben, majd Kolozsváron lett tanár. Utána Prágába került egy időre, majd vissza, Magyarországra, az érseki udvarba. Pozsonyban halt meg.

A nagyszombati kollégium első, név szerint ismert könyvtári prefektusa azonban nem ő volt, hanem JÁSZBERÉNYI Tamás, aki megbízatását az 1630—1631-es tanévben viselte. A következő tanévben már Grácba került tanárnak, miután Nagyszombatban a rektorok osztályát tanította. Az egyetem alapítása idején azonban azonban újból visszatért, s 1635-ben ő lett az első bölcsészeti dékán.⁴⁴

⁴¹ *Carillo levelezése*. 1. köt. 357. l.

⁴² EK. jelzete Ac 78.

⁴³ *Epistolae Elogia defunctorum e Societate Jesu*. 6. tom. 5. l. (EK. kéziratár, Ab 142.)

Könyvtárosi segédje („socius bibliothecarius”) DERKAI György a parvisták tanára volt, ugyancsak arra az egy évre. Később török missziós területen működött és irodalmilag is tevékeny volt.

Az egyetem megalapításáig terjedő időben az első, ismert könyvtárosok névsora a következő:

KÖNYVTÁRI PREFEKTUS

- 1630—1631 JÁSZBERÉNYI Tamás páter,
a rétorok tanára
1631—1632 OPAZEWSKY Pál magister,
a rétorok tanára
1632—1633 NÉMETHI Jakab páter,
templomi prefektus
1633—1634 HELESFÉNYI Pál magister,
a syntaxisták tanára
1634—1635 TURÓCZI Éliás páter,
a rétorok tanára
1635—1636 PALKOVICH Márton páter,
a logika professzora

SEGÉDKÖNYVTÁROS

- DERKAI György magister,
a parvisták tanára
RICHWALD Tóbiás magister,
a principisták tanára
HELESFÉNYI Pál magister,
a grammatisták tanára
DUBÓCZKY Márton magister,
a grammatisták tanára
BEKE Pál magister,
a principisták tanára

Az egyetem megalapításáig tehát minden évben más és más személy a prefektus, de a segédkönyvtáros is. Valamennyien a kollégium tanárait képviselik. A prefektus a felsőbb, a segédkönyvtáros az alsóbb osztály tanárai közül került ki: a magisterek közül, akik még nem végezték el a teológiát.

1635-ben azonban megszűnik ez a gyakorlat. Ebben az évben PALKOVICH Márton lesz a prefektus, az újonnan alapított egyetem bölcsészeti karának ekkor még egyetlen tanára: a logika professzora. Tisztségét három évig megtartja, s ezután utódai is mindig az egyetem tanárai, egészen a rend megszűnéséig. Sőt, a rendes gyakorlat szerint mindig az egyetem kancellárjai a prefektusok. A segédkönyvtárosok ellenben továbbra is a teológus hallgatók maradnak.

Mindez azt bizonyítja, hogy a könyvtár az egyetem megalapításának pillanatában azonnal átvette egyetemi könyvtári funkcióját.

E szerep megértéséhez tudnunk kell, hogy az egyetem csak része volt a különféle jezsuita rendi intézményekből összerakott konglomerátumnak. Ennek legrégebb tagja volt a rendház, a gimnázium és a könyvtár. Később csatlakozott hozzá a PÁZMÁNY által alapított két konviktus, a nemes ifjaké és a szegénysorsúaké, valamint a papnövelde. Az egyetemet is úgy alapította PÁZMÁNY, hogy az szorosán beleépült ebbe az együttesbe, szinte belőle sarjadt, mint a középfokú gimnázium egyenes, szerves folytatása a bölcsészeti karon keresztül az ekkor legmagasabb képesítésnek számító teológia felé. További bővítést jelentett később a korábbi érseki nyomda csatlakozása, majd még később a csillagvizsgáló létesítése.

A könyvtár léte tehát nem az egyetemtől függött, de párhuzamosan futott vele egy több tagú együttesben. Kezdetben, miként ez könyvanyagának vizsgálatából is kitűnik, jellegzetesen középiskolás, tanulmányi könyvtár volt, amelyet csak egy 1632-ben bekövetkezett nagyarányú gyarapodás emelt magasabb nivóra — feltehetően PÁZMÁNY gondoskodásából. Anyagával így már zökkenő nélkül tudott az egyetemi oktatás szolgálatába illeszkedni.

⁴⁴ SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1935.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kezdetei tehát 1561-re nyúlnak vissza. Nagyszombatban alakult meg, de nem az egyetem alapításakor, mint eddig tévesen gondolták, és nem is 1615-ben, a kollégium második megtelepedésekor, hanem abban az esztendőben, mikor a jezsuiták először jelentek meg Magyarországon. Nem PÁZMÁNY hívta életre tehát, személyes, nagyúri gondoskodásból, hanem az oktatómunka gyakorlati szükségében született meg.

DEZSŐ DÜMMERTH: DER URSPRUNG DER BESTÄNDE DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK ZU BUDAPEST (1561—1635)

Die älteste öffentliche Bibliothek Ungarns und zugleich die auch heute erstrangige wissenschaftliche Bücherei des Landes ist die Budapester Universitätsbibliothek. Die Umstände ihrer Entstehung blieben aber bis heute unerklärt. Unsere Forschungen haben nun festgestellt, dass die einzelnen Bemerkungen in der bisherigen Literatur zur Entstehung der Bibliothek irrtümlich waren. Der öffentlichen Meinung nach wurde die Bibliothek zur gleichen Zeit wie die Universität, von dem Esztergomer (Graner) Erzbischof Péter Pázmány im Jahre 1635 gestiftet.

Den historischen Tatsachen nach wurde aber die Bibliothek zu Nagyszombat (heute Trnava in der Tschechoslowakei), als die Bibliothek des hiesigen Gymnasiums des Jesuitenordens, im Jahre 1561 gegründet. Die Bibliothek ging im Jahre 1567 zu Grunde und das Gymnasium wurde geschlossen. Die Reste der Bibliothek wurden nach Wien geliefert. Von diesen Resten wurde sie in Znióvár (heute Klastor pod Zniovom in der Tschechoslowakei) im Jahre 1586 hergestellt. Im Jahre 1591 ging sie wieder teilweise zu Grunde. Im Jahre 1600 war ihr Hersteller der Beichtvater Zsigmond BATHORY'S, des Fürsten von Siebenbürgen, der Spanier Alfons CARILLO, der sich auch in politische Angelegenheiten einmischte, in dem er das unabhängige Fürstentum Siebenbürgen gern unter die Krone der Habsburger gebracht hätte. Im Schuljahr 1599/1600 war er Rektor des Gymnasiums zu Vágsellye, später wurde er zum Haupte der österreichischen Ordensprovinz gewählt.

Die ersten Bücher wurden aus Venedig und Augsburg nach Vágsellye gebracht. 1605 wurde aber das Gymnasium vom Befreiungskrieg des protestantischen Fürsten István Bocskay weggefeht. Die Jesuiten retteten die Bücherei nach Pozsony (Pressburg) und dann nach Wien. Hier wurde sie etliche Jahre hindurch aufbewahrt, dann wieder nach Ungarn, in den Hof des Esztergomer Erzbischofs Ferenc FORGÁCH, nach Nagyszombat (heute Trnava in der Tschechoslowakei) zurückgebracht. Die sich von Vágsellye nach Nagyszombat geflüchteten Jesuiten eröffneten hier im Jahre 1615 ihre Schule, und die Bibliothek diente so wieder zu Unterrichtszwecken bis die Universität gegründet wurde. Die Bibliothek wurde vom Jahre 1615 an von einem Pater Missionaren, wahrscheinlich im Gebäude der erzbischöflichen Bibliothek, gepflegt.

Diese Tatsachen sind teils aus den zeitgenössischen Jahrbüchern der Jesuiten, teils aus den erhalten gebliebenen alten Katalogen der Bibliothek festzustellen. In den Katalogen sind nämlich die Jahreszahlen der Neuerwerbungen von 1600 an stets vermerkt, sie zeugen also für die Kontinuität und ständige Zunahme des Bestandes.

Die Kataloge zeigen, dass die anfangs bescheidene Schulbibliothek im Jahre 1632, sowohl ihre Quantität, als auch ihre Qualität betreffend, wesentlich vermehrt wurde. Ihr damaliger Prefekt, der ungarische Jesuit, ein gewesener Protestant, Jakab NÉMETHI (1573—1644), war ein zuverlässiger Fachmann: der Herausgeber der berühmten Werke von Péter PÁZMÁNY. Auch die ältesten auf uns gebliebenen Kataloge der Bibliothek wurden im Jahre 1632 von ihm zusammengestellt.

Von 1635 an wurde das Prefektenamt der Bibliothek stets von Professoren oder Kanzlisten der Universität bekleidet. Die ehemalige Schulbibliothek erfüllt also seit der Gründung der Universität bis auf den heutigen Tag die Aufgaben einer Universitätsbibliothek.